

Маријана КИРШОВА /Никшић/

## КОНКУРЕНЦИЈА УЗРОЧНИХ КОНСТРУКЦИЈА У РУСКОМ ЈЕЗИКУ У ПОРЕЂЕЊУ СА СРПСКИМ

У раду се анализирају услови функционисања предлошко-падежних узрочних конструкција са предлогом *от* и конструкција сличног значења са предлозима *с*, *по*, из које се налазе у међусобним конкурентним односима, у руском језику, и њихових еквивалената – каузалних конструкција са предлогом *од*, у поређењу са конструкцијама с предлозима *због*, *по* и *из*, у српском језику.

У центру пажње се у раду налазе именичке предлошко-падежне синтагме као синтаксичке конструкције које обележавају узрок, повод неке радње или стања. У каузалним конструкцијама са предлозима и у руском, и у српском се употребљавају четири падежа: најчешће је то генитив, ређе акузатив, датив и инструментал. Као што је познато, „првобитно узрочно значење у свим словенским језицима је носио инструментал”.<sup>1</sup> Још увек се могу наћи у оба језика беспредлошке облике инструментала са каузалним значењем, нпр.: *Она это сказала **ошибкой**. – Рекла је то грешком. Он мучился **зубами**. – Патио је од зуба. То се dogodило **њеном кривицом**. – Это случилось по ее вине.*

Међутим, у најновије време се појавила тенденција слабљења падежних функција; све чешће ову функцију преузимају предлози који у руском језику (као и у другим словенским језицима са развијеним падежним системом) постају универзално средство за међусобно повезивање речи.<sup>2</sup> Зато ћемо се овог пута позабавити узрочним конструкцијама које садрже најфреквентнији у том смислу руски предлог

---

<sup>1</sup> В.: Милка Ивић, *Узрочне конструкције с предлозима **због**, **од**, **из** у савременом књижевном језику*, Наш језик, V, св. 5-6, Београд, 1954, стр. 194.

<sup>2</sup> В.: М. Я. Гловинская, *Активные процессы в грамматике (на материале инноваций и массовых языковых ошибок)*, у зб. *Русский язык конца XX столетия* (1985-1995), отв. ред. Е. А. Земская, Москва, 1996, стр. 259-262.

**от** и исто толико фреквентни српски предлог **од** уз генитив у оба језика. Наш је задатак такође да упоредимо такве узрочне конструкције са релативно синонимним конструкцијама у чијем се саставу у оба језика налазе други предлози – конкурентни предлозима **от** / **од**. Конкурентција се обично разматра као позиција неутрализације. У нашем случају у процесу конкуренције учествују такве каузалне конструкције које нису потпуно синонимне, већ се разликују или по својој семантици, односно, по неким нијансама значења, или због своје емотивне обојености, или због својих стилских особина, фреквентности и спојивости с другим речима, међутим у неким условима такве конструкције могу међусобно да се замењују (велику улогу ту игра и прагматика).

Примере узрочних конструкција смо ексцерпирали из дела лепе књижевности на руском језику и њихових превода на српски језик, као и из радова посвећених овој теми.<sup>3</sup>

У савременом руском језику, као и у савременом српском, могу се издвојити две основне групе каузалних конструкција:

1. Конструкције с производним (секундарним) предлозима за које изражавање узрочног значења често представља једину функцију, поготово што се њихова семантика понекад огледа у лексичком значењу мотивационе основе, нпр.: *вследствие* (срп. *услед*) с генитивом, *по поводу* (срп. *поводом*) с генитивом, *в результате* (срп. *као резултат*) такође с генитивом, *благодаря* (срп. *захваљујући*) с дативом и др.

2. Узрочне конструкције с примарним предлозима *от*, *из*, *с*, *по*, *за* и др. (срп. *од*, *из*, *због*, *по* и др.) који имају и друга значења, осим каузалног.

Задржаћемо се на особеностима предлога *от* у узрочним конструкцијама у руском језику и *од* у српском (оба предлога се употребљавају с генитивом). За анализу предлога у синтаксичким конструкцијама су од значаја и главне речи, и зависне, например:

*Лице потемнело от лишения и походов* (К. Паустовский). *Лице је потамнело од оскудице и ратних похода*.

Главне (надређене) речи су у овом случају углавном глаголи: **потемнело/потамнело** (ређе придеви, партиципи или глаголски прилози: *Скоро парному от ходьбы, ему стало жарко* (Л. Леонов). *Убрзо, угрејаном од хода, би му врућина*; **Отупевшие** *от усталости, шума и зноя люди* (М. Горький). – *Људи, отупели од замора, дреке и жеге*; **Учитель, очумев от любовных эмоций**, *мог наделать непоправимых глупостей* (Л. Леонов). – *Учитель је сада изгубивши памет од љубавних емоција могао*

<sup>3</sup> К. Паустовский, *Собрание сочинений*, т. 4, ГИХЛ, Москва, 1958; К. Паустовски, *Са оне стране дуге*, Београд, 1973; М. Горький, *Макар Чудра и другие рассказы*, Изд. "Детская литература,,," Москва, 1967; М. Горки, *Приповетке*, Просвета, Београд, 1966; Леонид Леонов, *Скутаревский*, *Собрание сочинений*, т. 3, ГИХЛ, Москва, 1953; Леонид Леонов, *Скутаревски*, Београд, 1967.

да начини *непоправљиве глупости*) који обично значе неку радњу, стање или промену стања, док зависне (подређене) речи обично означавају неко осећање, унутрашње стање објекта или представљају назив неке супстанце, предмета или природне појаве. Илустроваћемо то примерима (у загради после сваког пара примера се дају значења главне и зависне речи):

*Потемневшее от пыли голубое небо мутно* (М. Горький). *Потамнело од прашине* мутно је плаво небо (промена стања и супстанца).

*Пока не остыл от ходьбы, не чувствовал и озноба* (Л. Леонов). *Док се није охладио од хода, није осећао језу* (промена стања и назив стања).

*Один умер от сотрясения мозга* (К. Паустовский). – *Један је умро од потреса мозга* (промена стања и назив стања).

*Толла оцепенела от бури* (К. Паустовский). – *Маса је стајала ђутке, обамрла од буре* (промена стања и назив природне појаве).

*Утомясь от книг, Женя спала без всяких сновидений* (Л. Леонов). – *Уморивши се од књига* Жења је спавала без икаквих снова (промена стања и назив предмета).

*Федор Андреич от гнева подумывал даже пойти в добровольцы* (Л. Леонов). – *Фјодор Андрејич је од гнева мислио* чак да ступи у добровољце (мисаона активност и назив унутрашњег стања).

*Мишук дрожал от страха* (К. Паустовский). – *Мишук је дрхтао од страха* (физичко стање и назив унутрашњег стања).

Више од половине главних речи у анализираним узрочним конструкцијама с предлогом *от* у руском језику (33 од 61) представљају глаголске облике или придеве са значењем промене стања, што одговара и њиховим српским еквивалентима (*Осенью птичка гибнет* *массама* *от холода* и *неуютюта* (К. Паустовский). – *У јесен птица масовно гине од хладноће и бескућништва*); на другом месту су речи које означавају неко стање (15 од 61) (*Хозяин Глузкина задатхался от жира* (К. Паустовский). – *Глускинов газда се гушио од сала*), док су зависне речи – именице углавном називи неких осећања и унутрашњег стања и као такве се слажу с предлогом *од* скоро без икаквих ограничења; ређе се користе називи неких супстанци или предмета, као и природних појава. За каузалне конструкције са *от* карактеристична је једна особина која се не среће код конструкција с другим конкурентним предлозима, а то је спојивост главне речи глагола који значи неку радњу или стање, са зависном речи – називом стања: *Тетки роняли от волнения пенсне* (К. Паустовский). – *Тетке су испуштале од нервозе цвикере*.

Судећи по преводу на српски уз коришћење еквивалентног предлога *од*, ту не би требало да буде великих разлика између оба анализирана језика, иако М. Ивић (нав. дело, стр. 189) помиње неке особине узрочних конструкција са предлогом *од* у српском (на пример, за означавање препреке вршењу радње: – *Хајде, да нас водиш својој кући*. – *Не могу од оваца*) које нису много карактеристичне за адекватне руске конструкције (*Не могу из-за овеца*).

У предлошким каузалним конструкцијама у српском језику су најчешћи предлози *од*, из (старог порекла) и *због* (новијег порекла), међутим, они се не употребљавају равноправно у свим узрочним ситуацијама. Основна је разлика у томе да се конструкцијом са *од* обележава активни изазивач датог стања (напр.: *Таленти су пропали од вотке*. – *Таланты погибли от водки* (М. Горький) – у овој узрочној ситуацији погибију је изазвала вотка), док конструкција с предлогом *из* која се такође појављује као активни проузроковач ситуације, означава само унутрашњу побуду која подстиче на акцију, напр.: *Из учтивости он је запитао како се све то десило*. – *Из вежливости он спросил его, как все это произошло* (Л. Леонов). У поређењу са тим каузалне конструкције с предлогом *због* поседују мало друкчију семантичку нијансу, наиме, означавају директан разлог дате ситуације: *Отс је знао да због њега сви могу да изгину*. – *Отс знал, что из-за него могут погибнуть все* (К. Паустовский). Осим тога, конструкције са *због* се најчешће употребљавају кад главне речи означавају неко психолошко стање, напр.: *Сад је Сергеје Андрејич прекоревао себе због неумесиог сумничења*. – *Теперь Сергей Андреич мысленно костерил себя за неуместную подозрительность* (Л. Леонов). Уп. такође: *Само због бриге о здрављу*. – *Исключительно из заботы о здоровье* (Л. Леонов); *бити тужан због несреће* – *грустити по поводу несчастья*, *нервирати се због кашњења* – *волноваться из-за опоздания*, *одбровольити се због његовог доласка* – *обрадоваться его приходу*.

У погледу разликовања узрочних ситуација од значаја је још један детаљ: конструкције са *од* су обавезне кад се ради о спонтаној радњи, односно, о радњи без предумишљаја; у том случају се обично употребљавају зависне речи *болест*, *глад*, *жеђ*, *патња*, *страх* итд., напр.: *Шести (син), оставши неповређен од кола, од даљења и дејих болести*, *огледао се сада у огледалу*. – *Шестой, уцелевший от колес, прорубей и детских эпидемий, отражался теперь в зеркале* (Л. Леонов); *Чак и моје мртво тело ће да уздрхти од страхоте тих мећава*. – *Даже труп мой будет содрогаться от ужаса этих буранов* (К. Паустовский); *Очито луд од среће*, *бацио се Гарасја у позадину батерије*. – *Видимо, одурев от удачи*, *ринулся Гарася в тыл батареи* (Л. Леонов); *Понекад ми је изгледало да ћу умрети од тог бунила*. – *Порой мне казалось, что я умру от этой растерянности* (Л. Леонов); *Велики део његове тадашње животне радости долазио је од доброг варења*. – *Большинство его тогдашних радостей происходило от исправности желудочного тракта* (Л. Леонов); *Сергија Андрејича обузе ватра од гнева*. – *Сергею Андреичу стало жарко от гнева* (Л. Леонов). У руским каузалним конструкцијама овог типа се такође употребљава предлог *от* што се види из наведених примера.

Српске каузалне генитивне конструкције са *из* обично означавају неку акцију која се изводи свесно, смишљено; осим тога, како је већ

било наглашено, при томе се ради о унутрашњим побудама за акцију, напр.: *Нарочита пажња људи који су с њим радили фабриковала се, дабоме, из зависти.* – *Участливое внимание сослуживцев фабриковалось, разумеется, из зависти* (Л. Леонов); *Представивши се из пристойности, он седе у удаљени угао собе.* – *Из приличия* назвав себя, он уселся в дальнем углу комнаты (Л. Леонов); *Она је то предложила само из дипломатије.* – *Она предложила это лишь из дипломатии* (Л. Леонов); *Он из лукавости мало промени ход.* – *Он из хитрости* несколько изменил походку (Л. Леонов). И у овој узрочној ситуацији у руским конструкцијама се такође употребљава предлог *из* (в. горе наведене примере) који понекад има књишки карактер, међутим, има и других примера где руском предлогу *из* одговарају други српски предлози – *због*: *Ни один не желал из родственности* пойти на уступку. – *Ниједан није хтео да због сродства* чини услугу (Л. Леонов). – *с*: *Если уж соглашался безоговорочно, то лишь из смутной надежды, что дело кончится прощением о пособии.* – *И што је пристао без оградe, то је било само с нејасном надом* да ће се све свршити с молбом за помоћ (Л. Леонов). – *у*: *Дурак вывихнул ногу, торопясь из страха, что я раскаюсь.* – *Будала купац угануо је ногу, журећи у страху* да ћу се покајати (Л. Леонов) што означава да постоји више могућности за изражавање исте каузалне ситуације.

Има таквих конкурентних ситуација када у српској каузалној конструкцији могу се подједнако употребити и предлог *из*, и предлог *од*, и предлог *због*, или чак неки други предлог (в. и горе наведене примере): *урадити нешто од љубави* (из љубави, због љубави); *извући се из недостатка доказа* (због недостатка доказа); *погинути због нечије невере* (с нечије невере – архаично); *посвађати се због ситнице* (за ситницу); *затворити аеродром због магле* (услед магле). Вероватно, има ту одређених разлика у нијансама, међутим човек коме српски није матерњи то не би ни приметио, поготово што и носиоци српског језика често испољавају неосећање за разлику у значењу узрока коју уносе собом различите предлоге, углавном *од*, *из* и *због*.<sup>4</sup>

Као и у српском језику, у руским каузалним конструкцијама *с от* узрочно значење има спонтан карактер; ту се не ради о неком унапред смишљеном, мотивисаном унутрашњем разлогу. Зато се у контексту за означавање нестихијског, мотивисаног разлога обично користи конструкција с предлогом *из-за* са генитивом: *Нельзя открыть окно из-за пыли.* – *Не смемо отворити прозор због прашине* (уп.: *У него серый от пыли костюм.* – *На њему је сиво од прашине одело*).

<sup>4</sup> В.: М. Ивић, нав. дело, стр. 194. Преглед различитих узрочних конструкција в. у књизи: Милош Ковачевић, *Узрочно семантичко поље*, Сарајево, 1988.

Од интереса су узрочне конструкције с предлогом *с* са генитивом у руском језику. За ове конструкције су карактеристична значајна контекстна ограничења везана за зависну компоненту синтагме; то је један мањи списак именица – назива неких осећаја и психолошких стања: *горе, стыд, испуг, страх, тоска, скука, отчаяние, досада, печаль, радость, волнение, усталость, голод*. Узрочне ситуације у којима се употребљава конструкција са *с* сличне су онима са предлогом *от*, тј. дистрибуција предлога *с* умногоме понавља дистрибуцију предлога *от*, али се у случају с предлогом *с* као главна компонента конструкције најчешће појављује глагол који означава неку радњу, док у конструкцијама са *от* глагол по правилу назива промену радње или стања. Међутим, основна се разлика тиче стилских ограничења: конструкције са *с* су везане за говорни језик, за народски говор и фолклор, док су узрочне конструкције са *от* неутралне. Именичке групе с предлогом *с* постају већ устаљене синтагме, доста су једнолике и не користе се тако широко као конструкције с *от*. Ево неколико примера уобичајених израза с предлогом *с*: *умирать (подыхать) с голоду (от голода) – умирати (цркати) од глади, умирать (покатиться, лопнуть) со смеху (от смеха) – умирати од смеха (праснути у смех), умирать со скуки (от скуки) – умирати од досаде, сгореть со стыда (от стыда) – изгорети од стида, плакать с горя (от горя) – плакати због несреће, устать с непривычки уморити се због ненавикнутости* (на народски карактер руских израза указује и завршетак *-у* код неких именица мушког рода у генитиву једнине (пored обичног завршетка *-а*): *с голоду, со смеху*).

Предлог *с* у руским узрочним конструкцијама се обично преводи на српски језик као *од* (који и иначе има нешто ширу употребу него у руском), ређе као *због* или *из* (в. горе наведене примере), уп. такође: *Арсенијева пропаст није настала од страха, него је почела од револта, подстакнутог неизбежношћу. – Распад Арсения начался не со страха, а с мучительного сознания* измени самому светлomu (Л. Леонов); *Ствар је почела из досаде. – Дело началось со скуки* (Л. Леонов).

Српске узрочне конструкције с предлогом *с* осећају се као архаичне: *Она је с те љубави страдала и умрла* (Цар). – *Она страдала и умерла от той любви; С невере твоје Бошко погибе* (Јакшић). – *Иза твоего предательства погуб Бошко*.

Дакле, узрочне конструкције са предлозима *с* и *от* у руском језику представљају две стилске верзије истог значења: неутралну с предлогом *от* и народско-говорну с предлогом *с*, док су у српском аналогне конструкције са *с* застареле и замењују се узрочним конструкцијама са другим предлозима, најчешће са *од*.

Размотрићемо још једну узрочну конструкцију у руском језику са предлогом *из* уз генитив коју понекад замењују сличне конструкције са другим предлозима, углавном са *от*. Навешћемо паралелне примере употребе

предлога *из* и *от* уз исте именице које означавају неки осећај или слично психолошко стање (на српски је превео аутор).<sup>5</sup>

*Мы вот именно из жалости без промаху бьем разную пакость. – Ево управо из сажалења без промашаја уништавамо разне гадове.*

*Сердце его дрогнуло от жалости и любви. – Срце му је задрхтало од (због) сажалења и љубави.*

*Гастон занимался делами не из любви к делам. – Гастон се није бавио пословима из љубави према пословима.*

*Мне попросту смешно страдать от какой-то дачной любви. Просто мије смешно да патим од неке сезонске љубави.*

*И выросла эта измена из сплошных пустяков – из желания носить лишнюю звездочку на погонах. – И никла је ова превара из најобичнијих ситница – из жеље да се носи још једна звездица на еполетама.*

*Губы подергиваются от неудержимого желания расхотаться. – Усне дрхте од неиздржљиве жеље да се грохотом насмејеш.*

Примери показују да се у овим узрочним конструкцијама у руском и српском језику предлози подударају (*из* – *из*; *от* – *од*). Највећа група зависних речи у конструкцијама с *из* су именице називи осећања, напр.: *Никто никого не убивает из мести* (К. Паустовский). – *Нико никого не убија из свете.*

*На этот праздник пригласили "из уважения", четырех жильцов* (К. Паустовский). – *На овај празник су позвана „из поштовања” четири станара.*

Од именица – назива осећања које служе као зависне речи у узрочним синтагмама једино реч *страх* може да се употребљава са три предлога: *от*, *из*, *с* (*от страха*, *из страха*, *со страха*).

Употреба различитих предлога у горе наведеним примерима зависи од различите семантике главних речи: у узрочним конструкцијама са *из* преовлађују глаголи који означавају неку радњу или стање, док у конструкцијама са *от* већина глагола значи промену стања, уп.: *Мы слушали из вежливости. – Слушали смо из поштовања; Меня тошнит от вашей вежливости. – Мука ми је од нашег поштовања; Он вошел из любопытства. – Ушао је из радозналости. Девочка вся дрожит от любопытства. – Девојчица сва дрхти од радозналости.* Као зависне речи ту су најчешће именице – називи неких квалитета. И у овој групи српски и руски предлози се подударају.

<sup>5</sup> Неки од ових примера су узети из рада: Румяна Павлова, *Конструкции с русскими причинными предлогами*, Годишник на Факултета по славјански филологији, Софија, 1978, стр. 63-69 и др.; о руским узрочним конструкцијама в. такође: М. В. Всеволодова, Т. А. Яценко, *Причинноследственные отношения в современном русском языке*, Москва, 1988; В. В. Жданова, *Простые предложения с именной причинной группой, выражающие причинно-следственные отношения в мире неживой природы*, АКД, Москва, 1998.

У дистрибутивном моделу где главна реч – глагол означава човеково понашање, а зависна реч – именица обележава неку карактеристичну човекову особину, могу се употребљавати предлози или *из*, или *по*, ређе *от*: *По застенчивости своей он выбирал в гостинной самые темные углы.* – *Из застенчивости своей...* – *От застенчивости своей...*, међутим то је доста ретка појава, пошто међусобној замени предлога овде смета лексикализација конструкција са *из* и тзв. језичка традиција, па је обичније кад се каже: *хвалить из вежливости, не сказать из самолюбия, входить из любопытства, отказаться из честности.*

Синтагме са узрочним предлогом *из* у руском језику ограничене су са стране зависне речи; круг главних речи такође је семантички одређен и доста узак; значење овог узрочног предлога је исто као у српском језику: он означава унутрашњу побуду за акцију.

Са истом групом зависних речи и глаголима који указују на понашање човека, као главним речима, у узрочним конструкцијама у руском језику се употребљава и предлог *по* са дативом. Зависне речи при томе обично означавају неко физичко и социјално стање (нема их много: *по болезни, по состоянию здоровья, по нездоровью, по бедности, по нищете, по сиротству*) или пак модално, тј. изражавају вољу, жељу, потребу (*по своей воле, по желанию, по охоте, по просьбе, по необходимости, по нужде, по обязанности, по долгу службы*):

*Я работал тогда в газете и по обязанности своей* должен был бывать на митингах (К. Паустовский). – *Радио сам тада у новинама и по својој обавези (због своје обавезе) морао сам да посећујем митинге.*

*Он списался с корабля по болезни* (К. Паустовский). – *Исписао се с брода због болести.*

*Но я догадался, о чем говорит Ленин, по дыханию толпы* (К. Паустовский). – *Али сам схватил о чему говори Лењин по дисању света.*

*Он еще справлялся по необходимости* (Л. Леонов). – *Он се још некако сналазио од преке потребе.*

Локативна синтагма с предлогом *по* у српском је везана углавном само за изразе *по дужности, по задатку, по обичају, по навици, по традицији*, као и *по наређењу, по налогу* што се подудара са аналогним узрочним конструкцијама у руском (*по привычке, по прихазу, по распоряжению* итд.).

Међутим, најчешће и најшире као зависне речи уз предлог *по* у руском језику се употребљавају именице које означавају неке особине карактера или нека осећања (*застенчивость, трусость, деликатность, доброта, простота, рассеянность* и др.), на пример:

*По неповоротливости разума он объяснялся лишь тезисами* (Л. Леонов). – *Он је због негипкости разума разговарао само у тезама. Он сде- лал ошибку по невнимательности.* – *Направил је грешку из непажње.*

*Мария не принесла тетради по забывчивости.* – *Марија није донела свеску из заборавности.*

*Это случилось по его вине. – То се догодило његовом кривицом.* У српским узрочним синтагмама које су еквивалентне горе наведеним руским, уместо предлога *по* употребљавају се предлози *из*, *због* или бес-предложни инструментал.

У оба анализирана језика предлог *по* у узрочним конструкцијама са дативом се користи ограничено, уз ужи круг лексике; међутим, у руском је лексички фонд са којим се спаја узрочни предлог *по* ипак нешто шири што показују и горе наведени примери.

Дакле, размотрили смо неколико узрочних предложних синтагми у руском језику, који се у одређеним условима међусобно замењују, и упоредили их са њиховим еквивалентима у српском језику, обративши пажњу на семантичку опозицију **непосредни изазивач** (*от – од*): **унутрашња побуда** (*из – из*, *с*), затим, са другог гледишта, опозицију **директни узрок** (*ат – од*, *из – из*): **индиректни узрок** (*из-за – због*) и опозицију **спонтан, логички немотивисан узрок** (*от – од*, *по*, *с*): **свестан, мотивисан узрок** (*из-за – због*, *из – из*). Анализа је показала значајну сличност у структури и семантици узрочних падежних синтагми у руском и српском језику, пре свега са предлозима *от – од*, *из – из*, као и одређене разлике у фреквентности, спојивости и стилској обојености размотрених конструкција.

Марианна КИРШОВА

#### КОНКУРЕНЦИЯ ПРИЧИННЫХ КОНСТРУКЦИЙ В РУССКОМ ЯЗЫКЕ В СРАВНЕНИИ С СЕРБСКИМ

##### Резюме

В работе анализируются условия функционирования некоторых видов причинных конструкций с предлогом *от* в русском языке в сравнении с русскими синонимическими каузальными синтагмами с предлогами *из*, *с*, *по*, *из за*, с одной стороны, и с причинными предложными конструкциями, эквивалентными данным русским синтагмам, с предлогами *од*, *из*, *по*, *због* в сербском языке, с другой стороны.

